

Kvæði og tættir.

Elstu kvæði okkara eru úr 14. øld. Yrkjararnar kenna vit ikki, men vit síggja, at teir aloftast taka sær evni at yrkja um úr fremmandum umhvørvi; sama evni er at finna í fornsøgum, eitt nú Vølsungasøgu, Tíðrikssøgu og Karlamagnusar søgu, sum vóru væl umtókt bókmentaverk um okkara leiðir í 13. og 14. øld.

Hetta ger, at evnið í eldru føroysku kvæðunum ikki er serføroysk ogn, men finst eisini víða

um lond annaðhvørt í bundnum ella óbundnum máli.

Hendingarnar í kvæðunum eru stundum lagdar til Noreg og grannalond, stundum fara tær fram niðri í Mið-Europu, og tær fevna í tíð ógvuliga víða. Onkrar hendingar fara fram um ár 1000, men søguligir persónar, ið livað hava heilt aftur í 5. øld, hava týðandi leiklut í summum kvæðum okkara. Eitt dømi er Attila — Artala

kongur í okkara Sjúrdarkvæðum, sum søgumenn siga vera deyðan ár 452.

Í 16. og 17. öld gjørdust tvær danskar vísubøkur kendar í Føroyum; tað vóru bøkurnar hjá Anders Sørensen Vedel (1542—1616) og Peder Syv (1631—1702): «Hundredvisebogen» (1591) og «Folkeviser» (1695).

Føroyingar fóru nú at læra seg danskar vísur, og uttan iva hevur hetta havt við sær, at onkur føroysk kvæði eru gloymd.

Omanfyri varð nevnt, at elstu kvæðini eru yrkt onkuntíð millum 1300 og 1400.

Vit eiga tó ikki at gloyma, at kvæðayrkingin uttan slit heldur á upp gjøgnum tíðina. Og av tí at einki verður skrivað upp fyrr enn í rættiliga nýggjari tíð, mugu vit gera okkum greitt, at kvæðini broytast við nýtslu upp gjøgnum øldirnar: Sumt verður gloymt, og okkurt verður yrkt aftrat.

Frá umleið 1700 hava vit elstu uppskriftirnar av táttum. Tættirnir líkjast gomlu kvæðunum í sniði, men innihaldsliga víkja teir frá: Meðan kvæðið er hátíðarligt og aloftast sigur frá hendingum burtur í øðrum londum, so er tátturin ein speiríma um onkran láturligan persón, sum yrkjarin hevur kent, og um býttu gerðir hansara. Stundum kenna vit navnið á yrkjaranum, men ikki altíð.

Umleið ár 1800 tekur seg upp nýggjur kvæðaskaldskapur, og táttaskaldskapurin blómaði. Kendastu nøvnini frá hesi tíð eru: Nólsoyar Páll (1766—1809) Sjóvarbóndin, Jens Chr. Djurhuus (1773—1853), sonur hansara Jens Hendrik Djurhuus (1799—1892) og Jákup Nolsøe (1776—1869), ið var bróðir Nólsoyar Páls.

Evnið í hesum nýggjaru kvæðunum er ofta tikið úr Føroyingasøgu, men yrkjararnir hava eisini kagað í Heimskringlu og aðrar fornar søgur. Nú verður yrkt um tíðina frá um ár 1000 og uppeftir, og staðið er Føroyar og grannalond.

Eftir hesum, ið frammanfyri er nevnt, ber til at seta upp hesa talvu, ið sýnd er á næstu síðu.

Heilt upp at okkara døgum hava menn yrkt kvæði: Jóannes bóndi Patursson í Kirkjubø (1866—1946) Mikkjal á Ryggi úr Miðvági (1879—1956), Poul F. Joensen úr Sumba (1898—1970) o.a.

Viðgerðin verður nú skift sundur í: A: Eyðkenni. — B: Sløg av kvæðum. — C. Nøgd. — D. Kendasti kvæðabólkur okkara.

EYÐKENNI:

Kvæðini hava mong eyðkenni, og til at lætta um verða tey sett upp talmerkt:

	<i>Yrkt frá</i>	<i>Nær fara hend. fram?</i>	<i>Hvar fara hend. fram</i>	<i>Keldur</i>	<i>Yrkjarin</i>
Eldru kvæðini	1300	5. öld →	Uttan fyri Føroyar	Forn- søgur	ókendur
Tættirnir	1700	Samstundis sum yrkt v.	Í Føroyum	Hend. í bygdini	ofta kendur
Yngru kvæðini	1800	1000 →	Í Føroyum og gr. lond.	Før. søga Heims- kringla o.a.	ofta kendur

1. INNGANGSØRINDI

Ikki so sjáldan hava kvæðini eitt inngangsørindi, sum vendir sær til tey dansandi beinleiðis: »Vilja tit nú lýða á«, »Gevið ljóð og lýðið á«, »Vilja til hoyra kvæði mítt, vilja tit orðum trúgva«.

Stundum verður í inngangsørindinum sagt frá, hvaðan evnið er tikið, t.d. »Frøði er komið úr Íslandi«, og einstaka ferð verður í endaørindi yrkjarin nevndur; tað er í kvæðinum »Torbjørn Bekil«: »Arngrímur æt so heiður bóndi/hetta kvæðið gjørdi«.

2. ØRINDISLONGD OG RÍM

Oftast hava ørindini tvær ella fyra reglur — hendingaferð fleiri:

fimm reglur:

»Fiskakvæði« og »Fuglakvæði« eldra.

seks reglur:

»Jósveins vísa«

sjeý reglur:

»Jólavísan«

níggju reglur:

»Karlagnus og Jógvan kongur«.

tíggju reglur:

»Ljómurnar«.

Í tvíregluørindunum rímar við endarími: »Har komu tveir biðlar ríðandi í garð/ bóðu um moy, ið yngri var«.

Í fýrregluørindunum bera 2. og 4. regla upp á rím við endarími: »Viljið tær nú lýða á/ meðan eg man kvøða/ um teir ríku kongarnar/ ið eg vil nú umrøða«.

Vit skilja millum heilirím: »garð — var« og »kvøða — røða« sum omanfyri og hálvrim sum t.d. »fram — rann« í hesum dømi: Ólavur ríður eftir bjørgunum fram/ fann hann upp á eitt álvarann«.

Stavrím er kent í kvæðunum »Sjúrdur svarar síni móður«, men er ikki ovurhonds nóg nýtt.

3. NIÐURLAG

Flest öll kvæði hava niðurlag. Í kvæðunum verður hetta bert kallað stev, men kvæðauppskrivararnir kallaðu tað niðurlag ella viðurgang.

Vit skilja millum lýriskt og episkt niðurlag.

Lýriskt niðurlag er kensluborið og hevur einki við sjálvt innihaldið í kvæðinum at gera, t.d. »Leikum fagurt á foldum/ eingin treður dansin undir moldum« ella »um summarið/ tá ið allir fuglar syngja væl.«

Episkt niðurlag er frásigandi og hevur samband við gongdina í sjálvum kvæðinum. Sum dømi kann nevast niðurlagið í høvuðstáttunum av Sjúrdarkvæðunum, har høvuðspersónurin Sjúrdur og hestur hansara Grani verða nevndir: »Grani bar gullið av heiði/ Brá hann sínum brandi av reiði/ Sjúrdur vann av orminum/ Grani bar gullið av heiði«.

Vanliga kemur niðurlagið beint aftan á ørindið, sum t.d. í Sjúrdarkvæðunum ella í Harra Pætur og Elinborg: 1. ør. »Harra Pætur og Elinborg/ børn vóru tey so ung/ lögdu sínum ástum saman/ mongum eru forløg tung« — Niðurlag: »Nú lystir meg í dansin at gá/ meðan rósar og liljur tær grógva væl«.

Men niðurlagið kann eisini vera tvíflættað. Tá kemur partur av niðurlagnum inn ímillum reglur í

ørindinum. Sum dømi kunnu vit taka eitt ørindi úr »Hørpu rímu«:

1. ørindisregla:

Har kom vindur eystan

1. regla av niðurlagi:

eg biði tygur renna

2. ørindisregla:

líkið dreiv til neysta

rest av niðurlagi:

rúnarmenn, gerið tað mín jomfrú,
eg biði tygur:/ rennið, talið
varliga við teir, rúnarmenn.

og eitt úr »Ólavi riddararós«:

1. ørindisregla:

Út kom ein av álvum tá

1. regla av niðurlagi:

kol og smiður við

2. ørindisregla:

flættað hár á herðar lá

rest av niðurlagi:

Ungir kallar, kátir kallar!/ gangið
upp á gólv, dansið lystilig.

4. REYP

Ofta verður tikið ógvisliga til í kvæðum okkara. Har hittir tú grimar risar, sum berjast við jarðklettum og drekka vøtnini tóm, menn verða kloyvdir úr enni í nalva við einans høggi; tá bátur fer úr neysti, bresta lunnar, og jørðin skelvur, og tá ið Tróndur sigldi Skúvoyarfjørð, tá bognaði skútan sum ein gjørð.

Brúðardansur

5. UPPAFTURTØKUR

Mangir útlenskir serfrøðingar hava funnist at kvæðum okkara sum skaldskapi, tí at uppafturtøkurnar gera tey so long. Teir hava tá ikki skilt samspælið millum kvøðing og dans; kvæðini skulu ikki lesast bara sum skaldskapur, men tey skulu metast út frá tí sannroynd, at samstundis, sum tey verða kvøðin, verða tey eisini dansað.

Uppafturtøkurnar eru mangar, partvíst í sama kvæði, og partvíst kvæðanna millum, tá somu hendingar fara fram.

Dømi um uppafturtøkur í sama kvæði: »Eg seti ikki minni við/ enn mín silvurring:/ eingin kemur kallmaður/ innan skipakring«— »Eg seti ikki minni við/ enn mín silvurkross:/ _ eingin _ kemur kallmaður/ inn á skip til oss« — »Eg seti ikki minni við/ enn mín silvurkorða:/ eingin kemur kallmaður/ innan snekkjunnar borða!« (Úr »Harra Pætur og Elinborg).

Dømi um uppafturtøkur kvæðanna millum: Her er ofta talan um heila røð av ørindum, sum at kalla óbroytt finnast í fleiri kvæðum, tá

ið sagt er frá somu stöðum ella hendingum (Öll dæmini eru tikin úr »Margretu kvæði«): *Sjóferð*: »Vinda tey upp síni silkisegl/ gull við vovin brand/ strikaðu ei á bunkan niður/ fyrr enn við Blálond« — »Kasta sínum akkerum/ á so hvítan sand/ Eyðun og frúgvín Ingibjörg/ gingu har fyrst á land« — »Eyðun og frúgvín Ingibjörg/ gingu har fyrst á land,/ tá var greivin av Blálondum/ riðin niður til strand«. — *Olmussa*: »Rókust úti í myrkum havi/ mánaðirnar tvá/ onga vættra máttu tey/ til nøkur lond at sjá« — »Svaraði frúgvín Margreta/ nógv hevði gull til fíggja:/ Lovið burtur olmussu,/ so fáum vit land at síggja!« — »Summar lovaðu eina og tvær,/ Margreta lovaði tríggjar,/ token tók at lýsa av/ tey fingur lond at síggja«. — *Deyði*: »Tað leið ikki longur um,/ tað kom til so brátt,/ kongin søkti helsótt/ á teirri somu nátt«. — *Jarðarferð*: »Ikki kostaði Eyðun/ minni við enn tá/ bórurnar av reyðagulli/ letur hann henni slá« — »Eystan undir kirkjuni/ sum dreingir eyka fold/ gróvu teir tað hitt ljósa lík/ niður í dökka mold«.

6. SKALDSLIG ORÐ

Mest sermerkta eyðkennið fyri føroysk kvæði er ivaleyst tað, vit kalla skaldslig orð. Persónar, lutir og hendingar verða nevnd við orðum — sonevndum heitum ella kenn-

ingum — sum eru torskild at greiða.

Maður verður nevndur: Seggur, greppur, menjarbaldur. Kona verður nevnd: Sprund, fljóð, drós, beygalín, leikalind. Svørð verður kallað: Brandur, mæki, benjarkolvur, eggjateinur. Blóð verður kallað: Droyri, benjardøgg. Armur verður nevndur: akslagrein, og stríð verður nevnt: Randargný, brynjugjálvur og snildarbragð.

Lat okkum hyggja nærri at einum tveimum av hesum skaldsligu orðum og royna at greiða tey. Eggjateinur: Teinur er okkurt, sum er langt og smalt; hesin teinur hevur eggjar — nú er gátan loyst, og vit síggja svørðið fyri okkum. — Benjardøgg: Døgg er okkurt, sum er vátt. Benjar er hvørsfalssniðið av gamla orðinum ben, ið merkir sár. Benjardøgg er tí vætan, sum kemur úr sárinum, og tað er blóð.

Sløg av kvæðum

Skulu vit býta kvæðini sundur í ymsar bólkar, hyggja vit at innihaldinum. Er tað um miklar kappar, er tað um gand, er tað um halgar menn? osfr. Eftir hesum seta vit upp bólkar:

1. KAPPAKVÆÐI

Hetta er størsti kvæðabólkur okkara. Vit hoyra her um fornar kappar, ið livað hava í Mið-Europu og í

Norðurlondum fyrri víkingaöldina (9. öld).

Tilfarið í hesum kvæðum er at finna víða um lond annaðhvørt í bundnum ella óbundnum máli.

Kendastu kappakvæðini eru Sjúrdarkvæðini við teim trimum hövuðstáttunum: Regin smiður, Brynhildar táttur og Høgna táttur.

2. SANNSØGULIG KVÆÐI

Sum orðið sigur frá, er hetta slagið av kvæðum soleiðis, at menn meta, at persónar og hendingar í teimum eru søgulig. Vit hoyra í slíkum kvæðum t.d. um Sigmund Brestisson og Trónd í Gøtu, ið livdu um ár 1000, vit hoyra um íslendingarnar Gunnar á Líðarenda og Tormóð Kolbrúnarskald, ið livdu um somu tíð og nakað seinni, og vit hoyra um Margretu í Norðnesi, norsku kongsdóttirina, ið livdi seinast í 13. öld.

3. NÁTTÚRUKVÆÐI

Hetta eru kvæði, ið taka evni úr fólkatrúgv og ævintýrheimi. Her spáka álvagentur millum heygjarnar, nykurin spælir sær í áum og vøtnum, og harpan, ið vanliga spælir yndisligan tónleik, fer at tosa og avdúkar ræðuligt loyndarmál.

Her hava vit kvæði sum »Ólav Riddararós« og »Hørpu rímu«. Tey eru ikki serføroysk ogn, men eru eisini at finna víða um lond. T.d.

kann nevast, at kvæðið um Ólav Riddararós er at finna í hesum londum: Noreg (Ólav liljukrans), Svøríki og Finnlandi (Herr Olof och älvorna), Danmark (Elveskud), Íslandi (Kvæði af Ólafi Liljurós), Skotlandi (Clerk Colvill) Onglandi (George Collins), Amerika (Johnny Collins) og Frankaríki (Ann aotro ar c'hant).

4. HALGIKVÆÐI

Halgikvæðini eru eisini at finna víða um lond. Her verður sagt frá kristiligum sagnatilfari. Til hendan bólík hoyra t.d. Sankta Jákup, Sankta Niklas og Rudisar vísa.

5. RIDDARAKVÆÐI

Riddarasøgur hava eisini í Føroyum verið væl umtóktur lesnaður frá fyrstu tíð, kvæði eru yrkt í Føroyum. Vit kunnu av vísunum við riddarasøguligum tilfari vísa til eitt nú »Mirmans kvæði« og »Bævusar tættir«.

6. SKEMTIKVÆÐI

Hesin bólík hevur ikki altíð verið roknaður uppí, tá talan hevur verið um at bólka kvæði upp gjøgnum tíðirnar, men nú tykist hann at vera góðtíkin av granskarum sum serstakur bólík.

Føroysk skemtikvæði eru t.d. »Hústrú og bóndi«, »Kall og Svein Ungi« og »Øskudólgur«.

Nøgd

Tilsamans kenna vit 236 kvæði á føroyskum, sum kunnu flokkast út á hesar nevndu bólkar. Nógv tann størsti bólkurin eru Kappakvæðini, sum eru úti við 100, so koma Riddarakvæðini, ið eru umleið 50, Náttúrukvæðini umleið 15, Skemtikvæðini umleið 10, og at enda Halgikvæðini og Sannsøguligu kvæðini, sum liggja undir 10.

Tey írestandi gott og væl 40 kvæðini er torført at bólka.

Til hesi 236 kvæðini finnast umleið 90 løg íalt.

Øll hesi kvæði eru varðveitt munn av munni í fleiri hundrað ár, til tey fyrst í 19. øld verða skrivað upp, so tey ikki skulu fara í gloymskunnar hav.

Um hesa kvæðasavning verður sagt meira í serstøkum parti seinni.

Kendasti kvæða- bólkur okkara

Kendasti kvæðabólkur okkara eru Sjúrdarkvæðini, sum hoyra til eldru kvæði okkara, og sum snúgva seg um persónar og hendingar, sum livað hava í Mið-Europu í tíðini beint fyri tað, at Føroyar vórðu bygdar. Vanligt hevur verið at skifta Sjúrdarkvæðini sundur í tríggar tættir. Regin smiður, Brynhildar táttur og Høgna táttur.

Her verður nú gjørdur stuttur samandráttur av hesum kvæðabólki:

Í *Regin smiði* hoyra vit um, at Sigmundur ríður í bardaga og fær har banasár. Kona hansara, Hjördis, ber barn hans undir belti, hon giftist upp aftur við Hjálprek kongi og føðir dreingjabarn, sum hon kallar Sjúrd.

Sjúrdur veksur upp har hjá Hjálprek kongi, lærir vápnaleik og er óførur undir venjingum. Vinmenn hansara øvunda honum og siga við hann, at heldur enn at stríðst við teir, átti hann at hevnt deyða faðirs síns.

Hetta kemur Sjúrdi dátt við; hann veit ikki betur, enn at Hjálprek er faðir hansara, men tá hann spyr mammu sína um hetta, fær hann allan sanleikan at vita. Hon sigur honum, at Hundings synir drupu Sigmund, og so gevur hon Sjúrdi svørðið, Sigmundur bar í bardaganum. Tað er brotnað, og hon biður hann bera tað til Regin smið, sum vil smíða tað aftur. Samstundis biður hon hann velja sær ein hest; hann so ger og kallar hestin Grana.

Tá Sjúrdur heitir á Regin um at gera sær svørðið aftur, lumpar hesin Sjúrd og smíðar svørðið so veikt, at tað hevði stokkið sundur í fyrsta bardaga, men Sjúrdur avdúkar svikið, og aðru ferð Regin smíðar, verður svørðið bæði sterkt og hvast. Sjúrdur kallar tað Gramm.

Hann ríður so avstað at finna Hundings synir, og teir ger hann av við og hevnir sostatt deyða faðirs síns. Haðani ríður hann á Glitrarheiði, drepur stóra ormin, ið har liggur og bølir oman á gullinum, og fær har mikið ríkidømi. Á hesi ferð drepur hann eisini svíkjara Regin smið, og hesin 1. parturin av Sjúrdarkvæðunum endar við, at Sjúrdur ríður heim aftur í ríki Hjálprek kongs.

Í *Brynhildar tátti* hoyra vit um Buðla kong, sum eigur vakra

dóttur, Brynhild. Nógvir unglingar royna at vinna hetta væna fljóð, men hon vil ongan hava, tí hon hevur í dreymi frætt um Sjúrd Sigmundarson. Faðir hennara letur hana seta inn í eina sterka borg og kyndir eld rundan um borgina; tann, ið ætlar sær hana til konu, má ríða um hendan váðalogan. Nógvir royna, men ikki fyrr enn Sjúrdur gevur seg til, eydnast tað. Og so finnast tey Brynhild og Sjúrdur í gleði og gaman.

Sjúrdur ríður so til Buðla kong at biðja um dóttur hansara. Buðli

leggur honum eina við, at á heimferðini má hann ikki ríða so niðarlaga við Júkagørðum fram, tí húsfrúan har, Grimhild, er køn í gandi og kann volda honum skaða.

Sjúrður aktar ikki hesa áminning, men ríður fram við Júkagørðum. Tá stendur Grimhilduttanfyri, býður honum inn og fær dóttur sína

Guðrun at geva honum at drekka úr krússi, har hon hevur koyrt óminni útí. Sjúrður gloymir Brynhild og fær sær Guðrun til vív.

Tá Brynhild frættir hetta, eggjar hon Gunnari og Høgna, brøðrum Guðrunar, at drepa Sjúrð.

Teir so gera. Einaferð teir eru á veiðiferð, gera teir sniðatsókn at

Sjúrði og drepa hann, men sorgin verður Brynhild ov tung — sjálf doyr hon nú av sorg og trega.

Triði partur, *Høgna táttur*, byrjar við, at Guðrun giftist upp aftur við Artala kongi av Húnalandi, og tey fáa ein son saman.

Hon býður brøðrum sínum, Gunnari og Høgna, til veitslu og eggjar manni sínum at drepa teir — soleiðis kann hon fáa hevnt Sjúrð.

Men Artala kongur hevur einki ilt at siga um hesar báðar menn og vil ikki drepa teir. Hon biður tá lítla son sín fara yvir til Høgna og sláa hann frammaná, hann so ger.

Høgni verður illur, og við svørði drepur hann hendan lítla systursonin. Tá Artala kongur sær son sín dripnan, kann hann ikki sita kvírrur longur, og so er bardagi brostin á.

Har falla so Gunnar og Høgni og allir menn teirra, men áðrenn Høgni andast, fær hann jalsdóttur at liggja hjá sær. Hon verður við barn og føðir son, sum verður kallaður Høgni. Høgni, faðirin biður — áðrenn hann doyr — jalsdótturina skifta son sín um við lítla son Guðrunar, meðan hann liggur í vøggju, hon so ger. Guðrun letur nú drepa sín egna son, tí hon heldur tað vera son Høgna.

Tá Høgni Høgnason er vaksin, sigur jalsdóttir, at hon er rætta mamma hansara, hon sigur honum um deyða Høgna, faðirs hansara og biður hann hevna deyða faðirs síns.

Tað ger ungi Høgni á hendan hátt: Hann lokkar Guðruna og Artala kong inn í hellið, har tey goymdu alt gullið, læsir tey inni og letur tey svøлта í hel.

AÐRAR BÓKMENTIR:

Greinir

í »Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder«.

»Kämpeviser« (*Kappakvæði*),

»Naturmytiske viser« (*Náttúrukvæði*).

»Ridderviser« (*Riddarakvæði*),

»Balladdigtning« (*Kvæðayrking*).

Helmut de Boor:

»Die färöischen Lieder des Niebelungenzyklus«. 1918.

Napoleon Djurhuus:

»Dansurin«. Føroyar I, s. 389.

Sverri Egholm:

»Eftirskrift«. Kvæðabókin 1960.

A. C. Evensen:

»Nakað um kvæði okkara og kvæðayrking«. A. C. Evensens lesibók. Tórshavn 1911, s. 91.

Jakob Jakobsen:

»Dansur og Kvøðing«. Várskot nr. 8, 1904.

»Gomul føroysk irking. Várskot nr. 1, 1905.

Chr. Matras:

»Skaldskapur av manna munni.« Føroyar II, s. 84.

Egil Bakka, M. Nolsøe, Ó. Hátún:

»The Faroese Dance. The Dance, The Poetry, The Ballad«. Faroe Isles Review, Vol. 2. No. 2 1977, s. 24.

Jóannes Patursson:

Frásagnir og viðmerkingar í verkinum Kvæðabók I—V.

»Háttalag manna í kvæðunum.« Føroyskar bókmentir í úrvali 2. 1964, s. 139.

Hjalmar Thuren:

»Dans og kvaddigtning paa Færøerne«. 1901.

Jan de Vries:

»Studien over færösche balladen,« 1915.